

РОЗДІЛ 4 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346(327:355.01:551.583)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/28>

ОСНОВНІ РИСИ КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

MAIN FEATURES OF CLIMATE POLICY IN THE EUROPEAN UNION: AN INSTITUTIONAL AND LEGAL ANALYSIS

Богун В.П., кандидат юридичних наук, доцент

Статтю присвячено інституційно-юридичній концептуалізації кліматичної політики ЄС як автономного напрямку екологічної політики Співтовариства, що реалізується у правовій формі на глобальному, регіональному та національному рівнях у сферах зменшення викидів парникових газів, сприяння відновлюваним джерелам енергії та підвищення енергоефективності.

Проаналізована система суб'єктів європейської кліматичної політики: Європейський парламент, Європейська комісія, Генеральний директорат із зміни клімату, Європейське агентство з навколишнього середовища, Європейське виконавче агентство з питань клімату, інфраструктури та навколишнього середовища. Виявлено, що в історичному розрізі кліматична політика формувалася в ЄС під впливом осмислення важливих природних, гуманітарних і соціальних закономірностей зміни клімату як ключової екологічної проблеми та водночас – як суттєвої наскрізної економіко-правової проблеми, вирішення якої потребує солідарних зусиль з боку всіх учасників Співтовариства. Показано, як поступово ця проблема набувала більшої виразності, кристалізувалася під впливом міжнародно-правового контексту та поступово переміщалася з технічної чи квазіурядової сфери до вищих рівнів прийняття політичних рішень. Доведено, що компетенція ЄС щодо кліматичної політики зростає, зменшуючи можливості окремих держав-членів ветоувати правові акти ЄС. Встановлено, що основним публічним нарративом європейських інституцій для виправдання амбітної кліматичної політики є те, що вона веде до скорочення викидів ПГ без підриву засад економічного зростання в Європі. Для боротьби зі зміною клімату ЄС відданий неухильному виконанню Паризької угоди 2015 р. та прагне сприяти низьковуглецевим технологіям, а також захищати та покращувати якість довкілля. Доведено, що сталий розвиток є головною метою ЄС, який виконує низку зобов'язань у сфері збереження, захисту та покращення якості довкілля. Зокрема, в Новому стратегічному порядку денному ЄС на 2019–2024 рр. побудова «кліматично-нейтральної Європи» проголошена одним із чотирьох ключових пріоритетів на період до 2050 р. Визначено основні особливості кліматичної політики ЄС.

Ключові слова: зміна клімату, кліматична політика, парникові гази, відновлювальні джерела енергії, система торгівлі викидами, Паризька угода, Європейський зелений курс.

The article is devoted to the institutional and legal conceptualization of the EU's climate policy as an autonomous direction of the Community's environmental policy, which is implemented in legal form at the global, regional and national levels in the areas of reducing GHG emissions, promoting renewable energy sources (RES) and increasing energy efficiency.

The system of subjects of the European climate policy is analyzed: the European Parliament, the European Commission, the General Directorate for Climate Change, the European Environment Agency, the European Executive Agency for Climate, Infrastructure and the Environment. It was revealed that, historically, the climate policy was formed in the EU under the influence of the understanding of important natural, humanitarian and social patterns of climate change as a key environmental problem and at the same time as a significant cross-cutting economic and legal problem, the solution of which requires joint efforts on the part of all participants of the Community. It is shown how this problem gradually became more pronounced, crystallized under the influence of the international legal context, and gradually moved from the technical or quasi-governmental sphere to the higher levels of political decision-making. It has been proven that the competence of the EU regarding climate policy is growing, reducing the ability of individual member states to promise EU legal acts. It has been established that the main public narrative of European institutions to justify an ambitious climate policy is that it leads to the reduction of GHG emissions without undermining the foundations of economic growth in Europe. To combat climate change, the EU is committed to the unwavering implementation of the 2015 Paris Agreement and is committed to promoting low-carbon technologies and protecting and improving the quality of the environment. It has been proven that sustainable development is the main goal of the EU, which fulfills a number of obligations in the field of preservation, protection and improvement of the quality of the environment. In particular, in the New Strategic Agenda of the EU for 2019–2024, the construction of a "climate-neutral Europe" is declared one of the four key priorities for the period until 2050. The following main features of the EU's climate policy defined.

Key words: climate change, climate policy, greenhouse gases, renewable energy sources, emissions trading system, Paris Agreement, European Green Deal.

Постановка проблеми. Зміна клімату вважається однією з найважливіших проблем, з якими сьогодні стикається весь світ, або навіть – центральною проблемою міжнародного співробітництва [1]. Без перебільшення, ключове місце, яке обіймає Європейський Союз (далі – ЄС) у системі міжнародних відносин та у формуванні порядку денного світового розвитку на найближчі десятиліття, детермінує перетворення боротьби зі зміною клімату на одну з чільних та актуальних сфер діяльності політичних структур ЄС як на європейському, так і на міжнародному рівнях. Починаючи з 1990-х рр., кліматична політика ЄС перетворилася на інституційно відокремлену сферу політики, ставши домінуючим питанням екологічного порядку денного в ЄС загалом та порушивши проблему раціональ-

ного збалансування соціальних та екологічних цілей на різних рівнях [2].

Засади кліматичної політики України останнім часом формуються під щільним впливом кліматичної політики ЄС. При цьому конституційно проголошений євроінтеграційний стратегічний курс розвитку України [3] та набуття Україною статусу держави-кандидата на підставі Рішення Європейської Ради 23.06.2022 р. надають нові імпульси для прискорення імплементації кліматичного законодавства ЄС в національному правопорядку України, враховуючи вітчизняні особливості розгортання кліматичної кризи. Можна впевнено стверджувати, що цей напрям імплементації законодавства є одним з ключових та перспективних напрямів реалізації правової політики

України в напрямі виконання всіх необхідних критеріїв для набуття повноправного членства в Євросоюзі. Тим більше, що юридичні зобов'язання України у сфері протидії змінам клімату випливають з особливостей співробітництва з ЄС, які чітко зафіксовані як на рівні ключових міжнародних угод, укладених з ЄС (Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. [4] та Договір про заснування Енергетичного співтовариства 2005 р. [5]), так і міжнародних універсальних договорів (Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. [6] та Паризької угоди 2015 р. [7]), в яких бере участь ЄС та його держави-члени [8]. Уряд України взяв на себе важливі зобов'язання у сфері кліматичної політики та побудови «зеленої» економіки за принципами сталого розвитку. Це наскрізний вектор формування євроінтеграційної політики, а його ефективна реалізація потребує посилення міждержавної співпраці України та ЄС у сфері боротьби зі змінами клімату через трансформацію національної індустрії, проведення ефективної екологічної політики, одне з ключових місць в якій має посісти кліматична політика [9, 96].

Отже, євроінтеграція України обумовлює потребу у виконанні завдань, що відповідають стратегічному курсу держави для набуття повноправного членства України в ЄС [10]. Тому абсолютно законними є проголошені наміри Уряду України долучитись до Європейського зеленого курсу (далі – ЄЗК). Такі прагнення національного уряду є важливими з огляду на необхідність формування в Україні системної та послідовної державної політики, яка б враховувала кліматичні виклики сьогодення та орієнтувалася на кращі європейські практики і зразки у цій сфері [11]. Активізація процесу вступу України до ЄС зумовлюється приведенням національного законодавства у відповідність до *acquis* ЄС у контексті необхідності виконання третього Копенгагенського критерію членства в ЄС, а також у зв'язку з необхідністю відновлення України від наслідків російсько-української війни через програми підтримки з боку ЄС, які ґрунтуються на принципі дотримання засад і стандартів кліматичної політики Євросоюзу [12, 194].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За порівняно нетривалий період (приблизно за 3–4 останні десятиліття) питання змісту, сутності, спрямованості, пріоритетів і проблем формування та реалізації кліматичної політики в ЄС встигло перетворитися на один з домінуючих напрямів еколого-правового дискурсу в зарубіжній юридичній науці. На основі аналізу системи заходів внутрішньої політики ЄС щодо пом'якшення клімату та адаптації до кліматичних змін багатьма науковцями був зроблений висновок, що така система наразі є однією із найдосконаліших у світі [13]. Про значний нормативний потенціал об'єднаних європейських держав у досягненні кліматичної стійкості у всьому світі відзначив датський учений Я. Маннерс [14, 23–26, 41]. Як наголошують Böhlinger [15], Dupont, Oberthür і Biedenkopf [16], Schreurs і Tiberghien [17], незважаючи на регулярні суперечки між державами-членами, суспільними групами та галузями, ЄС зумів стати лідером у прийнятті кліматичної політики всередині об'єднаної Європи та в просуванні такої політики поза її межі. При цьому Bäckstrand і Elgström [18], Oberthür і Dupont [19], Torney [20], Wurzel та ін. [21] зауважують, що хоча ЄС давно прагне бути зразковим лідером кліматичної політики та управління, його кліматичні дії все ще недостатні, враховуючи масштаби, темпи прискорення та масштаби кліматичних викликів. Тим часом інші вчені (Dubash [22]; ESABCC [23]; Friman і Strandberg [24], Gheuens і Oberthür [25], IPCC [26]) наголошують на незаперечно значущому історичному внеску ЄС у формування й реалізацію кліматичної політики. У сучасній зарубіжній юриспруденції, разом з тим, присутня і більш обережна оцінка кліматичної політики ЄС. Зокрема, як визнають Dubash [27], Gheuens і Oberthür [28], попри регулярне оновлення кліматичної політики ЄС, він так і не досяг належ-

ного рівня амбіцій, а ті, хто розробляє європейську кліматичну політику, змушені повсякчас рухатися навздогін за амбітними кліматичними цілями. Відтак, необхідні зміни відбуваються недостатніми темпами, щоб досягти нульового рівня викидів, запобігання незворотнім змінам клімату та побудови кліматично-нейтральної економіки відповідно до Паризької угоди [29]. Вагомим фактором такого відставання є незлагодженість кліматичних політик між різними країнами, зокрема через недостатню узгодженість програм розвитку окремих промислових регіонів та індустрій у контексті застосування єдиних стандартів та інструментів кліматичного управління [30; 31].

Нарешті, ряд науковців (Dupont та ін. [32], Kulovesi і Oberthür [33]) визнають, що ЄЗК знаменує собою новий етап кліматичної політики в ЄС, який виходить за межі повільного, поступового тренду розвитку цієї політики, набуваючи певного прискорення. Вони поділяють оптимізм Єврокомісії, яка вважає, що ЄЗК – це загальний політичний план ЄС щодо досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. та чистих негативних викидів парникових газів після цього, що окреслює потребу в системних, трансформаційних змінах не лише в управлінні змінами клімату, але й у досягненні інших цілей екологічної стійкості, включаючи зменшення інших форм забруднення, покращення біорізноманіття та відновлення природи [34].

Українські дослідники, характеризуючи ЄС як важливого колективного суб'єкта боротьби із зміною клімату, визнають, що він активно долучається до різнорівневих механізмів протидії кліматичним змінам: глобального (приєднуючись до спільних зусиль міжнародної спільноти у сфері кліматичної політики); регіонального (протидіючи зміні клімату в європейському регіоні); національного (здійснюючи боротьбу із змінами клімату на рівні держав-членів); індивідуального (формуючи кліматично дружню поведінку громадян держав-членів) [35, 71]. ЄС розглядається ними з позиції авторитету та потужної нормативної сили у сфері поширення парадигми «зеленого» переходу серед країн-учасниць кліматичних домовленостей [36]. Його кліматична політика аналізується через механізми контагіозного, процедурного, інформаційного, нормативного та культурного впливів [38]. В даному випадку мається на увазі, що ЄС власним прикладом демонструє кліматично відповідальну поведінку [37, 45].

Невід'ємним елементом цієї політики вважається нормативно-правова база ЄС у сфері зміни клімату, що налічує чималу кількість правових та стратегічних документів, якими визначено базові принципи права щодо довкілля, відповідно до яких формується «екологічна поведінка» держав-членів ЄС та які беруть до уваги керівники інших держав у процесі розробки власних, зокрема кліматичних політик (принцип «забруднювач платить» та принципи запобігання, перестороги, сталого розвитку планети, інтеграції екологічних питань у політику та дії ЄС та компенсації шкоди, завданої довкіллю, шляхом її усунення на самому початку виникнення) [39, 43]. Пріоритетним напрямком розвитку кліматичної політики ЄС визнається секторальне впровадження кліматичних стандартів в окремі галузі виробництва [40]. При цьому ЄЗК розглядається як шлях до зміни світових моделей споживання, а інтеграція кліматичної політики з іншими – як можливість виходу кожної національної економіки на нові ринки «зеленої» продукції та енергетики [41]. Важливим допоміжним інструментом реалізації кліматичної політики вважається формування глобальної системи діджиталізації «зеленого» переходу національних економік, яка кристалізує цілісне уявлення про цифрову парадигму кліматичної нейтральності [42, 108].

Метою дослідження є інституційно-юридична концептуалізація кліматичної політики ЄС як автономного напрямку екологічної політики Співтовариства, що реалізується у правовій формі на глобальному, регіональному

та національному рівню у сферах зменшення викидів ПГ, сприяння відновлюваним джерелам енергії (далі – ВДЕ) та підвищення енергоефективності.

Вклад основного матеріалу. Як відомо, процес інституціалізації ЄС охопив післявоєнний період (від 1945 р.), завдяки до появи сучасних екологічних та кліматичних рухів [43]. Його формування, детерміноване низкою вагомих соціальних, політичних, економічних, культурних та юридичних передумов [44; 45], уособлює новітню форму наднаціонального інтеграційного політичного об'єднання кількох держав, членство в якому зумовлює обмеження цими державами своїх суверенних прав, частину з яких вони добровільно транслюють на наднаціональний рівень цього об'єднання. Унаслідок такого процесу відбувається суміщення юрисдикцій, і на цій основі здійснюється управління конкретними сферами людської діяльності. Найбільш промовистим прикладом наразі є обсяг і реалізація наднаціональної компетенції ЄС як «головного архітектора наднаціональних механізмів, діяльність якого охоплює практично всі сфери, призначенні державі» [46].

Як відомо, поступово ЄС розширився з 6 держав-засновниць, зрештою досягнувши 28 держав-членів. Після виходу Великої Британії у 2020 р. («Brexit») ЄС наразі складається з 27 держав-членів. З такою кількістю держав-членів, кількома великими інституціями (Європейською комісією, Радою міністрів і Європейським парламентом), з якими перетинаються безліч формальних і неформальних мереж, залишається відкритим питання про те, хто насправді «керує» ЄС [47]. Зрозуміло, що саме держави-члени утворюють Раду ЄС (представлену національними міністрами, відповідальними за певні сфери, такі як навколишнє середовище, енергетика чи фінанси), і Європейську раду (що складається з глав держав або урядів). На основі договорів, а іноді й за більш конкретними мандатами від Ради, Європейська Комісія діє як «охоронець» того, що вважається загальноєвропейськими інтересами, пропонуючи законодавство, яке, якщо воно буде прийняте, стає обов'язковим для всіх держав-учасниць. Саме Єврокомісія запропонувала першу в Європі розгорнуту кліматичну правову базу, яка встановлює чіткі умови для ефективного і справедливого переходу, гарантує передбачуваність для інвесторів та спрямовує кліматичну політику ЄС на досягнення мети кліматичної нейтральності до 2050 р. [48, 703].

Отже, в контексті формування та реалізації кліматичної політики Європейська комісія є ключовим інституційним актором, який є унікальним у світі, не маючи порівнянного еквівалента ніде поза межами ЄС. Його генеральні директорати схожі на національні міністерства. Серед них, починаючи з 2010 р., існує й Генеральний директорат з питань клімату, який приєднаний до окремих генеральних директоратів з енергетики та навколишнього середовища. Хоча комісари, які очолюють кожен генеральний директорат, покликані представляти інтереси ЄС загалом, вони також служать центром обміну інформацією для інтересів держав-членів у формуванні відповідної політики. З 2019 р. Комісія також має посаду виконавчого віце-президента ЄЗК, функції якого спрямовані на досягнення координації екологічної політики в усіх секторах, головною метою якої є боротьба зі зміною клімату. Комісія також діє як зовнішній представник ЄС [49]. З 1994 р. Комісії допомагає технічна структура – Європейське агентство з навколишнього середовища, яке ділиться екологічними даними та оцінює різні політичні практики і їхню ефективність [50]. Розробляючи пропозиції щодо нового кліматичного законодавства, Комісія зазвичай також консультується з національними урядами та зацікавленими інституціями громадянського суспільства [51]. Нарешті, з 2021 р. Комісії допомагає спеціально створене Європейське виконавче агентство з питань клімату, інфра-

структури та навколишнього середовища (CINEA). Воно підтримує стратегію «Зелений курс для Європи», реалізуючи проекти, що сприяють декарбонізації та сталому розвитку [52, 661].

Загальноєвропейське законодавство набуває чинності, лише якщо такі пропозиції будуть спільно прийняті національними урядами та Європейським парламентом. Зі свого боку, Європейський парламент (який з 1979 р. обирається прямим голосуванням виборців країн-учасниць) є, по суті, «реактивною палатою», яка вносить поправки до пропозицій Комісії та має вести переговори з Радою, щоб побачити свої переваги втіленими в остаточних законодавчих текстах. Тим не менш, він є ключовою «точкою входу» до законодавчого процесу для багатьох суспільних акторів, які інакше могли б бути виключеними. Щойно законодавство буде прийнято, Суд ЄС може застосовувати санкції за будь-які форми невиконання чи дискримінації з боку держав-членів, можливо, шляхом штрафів [53]. Глибина та швидкість політичної інтеграції за останні 50 років були такими, що сьогодні межа між національною політикою та політикою ЄС у багатьох секторах стала «розмитою». Також заохочується співпраця між суб'єктами на субнаціональному рівні. У цій багаторівневій системі екологічні питання загалом і зміна клімату зокрема логічно знаходяться у фарватері наднаціональної, а не національної політики. Періодичні зміни до установчих договорів ЄС надали дедалі більше юридичних повноважень ефективно діяти у цій сфері саме наддержавним органам Співтовариства [54].

Компетенція ЄС щодо кліматичної політики зростає, зменшуючи можливості окремих держав-членів ветоувати правові акти ЄС. Однак у деяких конкретних сферах, які мають особливе відношення до кліматичної політики, держави-члени наполягали на збереженні високого ступеня автономії – «субсидарності» мовою ЄС, що означає, що вплив ЄС на основні державні повноваження, включаючи оподаткування, енергетику, постачання продовольства, а також питання планування землекористування, обмежені вимогою однаковості держав-членів щодо спільної політики [55]. Лісабонський договір 2007 р. розширив повноваження ЄС щодо енергетичної політики у сфері енергетичних ринків, безпеки та інфраструктури, але водночас підтвердив суверенітет держав-членів над використанням енергетичних ресурсів, вимагаючи, щоб рішення ЄС приймалися на основі одноголосного голосування [56, 44]. Однаковість між державами-членами також необхідна для прийняття загальних цілей скорочення викидів для ЄС [57].

В історичному розрізі кліматична політика формувалася в ЄС під впливом осмислення важливих природних, гуманітарних і соціальних закономірностей зміни клімату як ключової екологічної проблеми та водночас – як суттєвої наскрізної економіко-правової проблеми, вирішення якої потребує солідарних зусиль з боку всіх учасників Співтовариства. Поступово ця проблема набувала більшої виразності, кристалізувалася під впливом міжнародно-правового контексту та поступово переміщалася з технічної чи квазіурядової сфери (наприклад, від рівня керівників міністерств природи чи сільського господарства або й регуляторів нижчого рівня) до вищих рівнів прийняття політичних рішень [58; 59; 60].

З кінця 1980-х рр., коли питання зміни клімату почало з'являтися на міжнародному політичному порядку денному, розвиток європейської кліматичної політики відбувався під впливом низки факторів. До них належать необхідність уникати відмінностей у національній політиці, які спричиняють викривлення внутрішнього ринку ЄС; потенціал кліматичних заходів для посилення часто хиткої легітимності ширшого проекту європейської інтеграції [61]; бажання розвинути виразу європейської ідентичності на глобальній арені; необхідність покращення енергетичної безпеки [62]; бажання підвищити конкурен-

тоспроможність європейської промисловості через програму «екологічної модернізації» [63] тощо. При цьому ЄС прагне врахувати різні кліматичні умови в різних регіонах Європи, що надто відрізняються, і таку різницю намагається відобразити в законодавчій площині, поєднуючи уніфікацію з диференціацією кліматично-правового регулювання [64, 707]. Такий підхід щодо «врахування регіональних умов» привносить суттєвий економіко-соціальний вимір у розвиток кліматичного законодавства ЄС, з можливими перевагами для певних регіонів Європи в ході реалізації кліматичної політики як на наднаціональному, так і на національному рівнях [65, 708].

Визнаючи такі особливості та враховуючи загальний міжнародно-правовий контекст, ЄС протягом тривалого часу намагався виступати лідером у міжнародній кліматичній політиці, як у плані формування нових міжнародних інституційних механізмів, так і в розробці політики та заходів щодо зменшення негативного антропогенного впливу на кліматичну систему. Починаючи з початку 1990-х рр., політична діяльність ЄС, пов'язана з кліматом, мала величезний вплив у його власних кордонах і за їх межами, і з часом поступово розширювалася, щоб охопити все більше економічних секторів. Наразі кліматичні дії мають квазіконституційний статус у законодавстві ЄС: хоча засновницькі договори ЄС чітко не визначають кліматичну політику, стаття 191(1) Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) посиляється на боротьбу зі зміною клімату як одну з основних цілей його політики щодо захисту навколишнього середовища [66]. У 2019 р. питання про зміну клімату перемістилося на самий верх законодавчого порядку денного ЄС, коли Європейська комісія оприлюднила пропозиції щодо ЄЗК – пакету заходів, спрямованих на скорочення чистих викидів ЄС до нуля до середини століття, в контексті ширшого набору екологічних і соціальних цілей [67].

Сучасна активізація зусиль ЄС у напрямі подолання кліматичної кризи, а також чітко артикульоване бажання європейських держав здійснювати «зелені трансформації» із залученням своїх сусідів і партнерів виразно демонструють незмінні наміри Євросоюзу «реалізувати себе як глобального промоутера екологічних цінностей» [68, 38]. При цьому основним публічним нарративом європейських інституцій для виправдання амбітної кліматичної політики є те, що вона веде до скорочення викидів ПГ без підризу засад економічного зростання в Європі [69]. Керуючись цими настановами, ЄС поступово розробив і впровадив найдосконалішу та комплексну законодавчу базу в світі, яка охоплює як загальноєвропейську політику, так і цілі, яких мають досягти держави-члени цього об'єднання. Це, зокрема, стало можливим завдяки провідній ролі ЄС у переговорах щодо зміни клімату [70; 71; 72; 73].

У науковій літературі зазвичай розрізняють структурне, спрямоване лідерство та лідерство, засноване на ідеях, і роблять висновок, що ЄС розробив три режими лідерства, але «головним чином покладався на спрямоване лідерство» [74, 928]. Спрямоване лідерство означає, що ЄС «подає приклад», тобто приймає сильну кліматичну політику всередині країни, щоб переконати треті країни робити те саме у своїх національних контекстах. Прийняття цілей на 2020 і 2030 рр. чітко ілюструє цю динаміку. Проте лідерство ЄС також піддається критиці в літературі, при цьому автори стверджують, що ЄС не повністю використав свій лідерський потенціал і що його не сприймають як лідера навіть його партнери по переговорах [75; 76; 77]. До того ж і міжнародний контекст, в якому ЄС проводить свою кліматичну політику, значно змінився з початку 1990-х рр. У той час як переговори щодо Кіотського протоколу все ще значною мірою визначалися трансатлантичною динамікою, то вже Копенгагенські та Паризькі переговори характеризувалися зростаючою багатополлярною динамікою сил [78; 79]. Крім того, зростання важливості держав, що розвиваються, і той факт, що

інші країни випередили ЄС як один із найбільших у світі джерел викидів ПГ, зменшили вагу та силу ЄС у глобальній кліматичній політиці. Проте з виходом США з Паризької угоди структура лідерства в переговорах щодо зміни клімату знову змінюється. Хоча це перешкода світовому управлінню кліматом, це також може бути можливістю для ЄС заповнити прогалину, яку залишають США, і взяти на себе важливу роль у майбутньому.

Від початку 1990-х рр., ЄС виступає за дедалі жорсткішу кліматичну політику, зовнішнім проявом якої є амбітні та юридично обов'язкові міжнародні угоди. Адаже, згідно з позицією керівництва Євросоюзу, «удосконалення правового механізму регулювання діяльності, що негативно впливає на зміну клімату, можливо досягти виключно завдяки ефективним колабораціям у рамках міжнародно-правового співробітництва, подолавши національний егоцентризм» [80, 230]. Так, для боротьби зі зміною клімату ЄС відданий неухильному виконанню Паризької угоди 2015 р. Він прагне сприяти низьковуглецевим технологіям, а також захищати та покращувати якість довкілля. Сталий розвиток є головною метою ЄС, який виконує низку зобов'язань у сфері збереження, захисту та покращення якості довкілля.

Варто також відзначити, що формування і розвиток кліматичної політики на європейському рівні тісно взаємопов'язані з міжнародними чинниками: внутрішня політика часто визначається міжнародною динамікою, і роль ЄС у глобальних кліматичних переговорах неможливо повністю зрозуміти без урахування внутрішньої політики та політичної динаміки. У цьому сенсі внутрішня та зовнішня кліматичні політики ЄС справді розвиваються в тандемі та взаємодіють одна з одною [81, 27]. Це відображає багаторівневий характер сучасної кліматичної політики. Крім того, на нинішньому етапі співробітництва держав у рамках ЄС кліматична політика суттєво детермінує розвиток і інших політик Євросоюзу [82, 7]. Так, у Новому стратегічному порядку денному ЄС на 2019–2024 рр. побудова «кліматично-нейтральної Європи» проголошена одним із чотирьох ключових пріоритетів [83]. Цей пріоритет зафіксований і в ЄЗК на період до 2050 р. ЄЗК [84], офіційно представлений Європейською Комісією у Європарламенті 11.12.2019 р., є комплексом заходів, спрямованих на перетворення Європи на кліматично нейтральний континент до 2050 р. [85; 86; 87; 88] Тому сучасним етапом розвитку кліматичної політики ЄС справедливо вважається виконання ЄЗК, в основу якого покладено стратегію ЄС щодо боротьби зі зміною клімату та досягнення кліматичної нейтральності ЄС з набором цілей, які мають бути досягнуті до 2030 р. [89, 230] Цей курс передбачає «нову стратегію зростання, яка спрямована на перетворення ЄС на справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною, ресурсоефективною та конкурентоспроможною економікою, де немає чистих викидів парникових газів у 2050 році та де економічне зростання не пов'язане від використання ресурсів» [90]. Для цього передбачається скорочення на 55% викидів парникових газів у ЄС до 2030 р. порівняно з рівнем 1990 р. [91; 92] Європейська комісія також поставила амбітні цілі щодо скорочення викидів CO₂ від нових легкових автомобілів і мікроавтобусів, щоб підтримати перехід до більш екологічної мобільності, що є частиною ширших зусиль у сфері боротьби зі зміною клімату [93; 94]. ЄЗК визначає політику ЄС у таких сферах, як клімат, енергетика, біорізноманіття, промислова політика, торгівля тощо [95, 3], тобто детермінує наднаціональні та національні зусилля з надзвичайно широкого спектру питань.

На загальноєвропейському рівні у сфері боротьби зі зміною клімату було багато досягнень, які підкреслюють зростаюче занепокоєння кліматичною проблемою. Схематично така увага може бути представлена у вигляді таблиці 1, що відображає основні етапи становлення кліматичної політики в ЄС.

Основні етапи становлення кліматичної політики в ЄС [96; 97]

Дата	Подія
1949	Наукова конференція ООН зі збереження та використання ресурсів – перша юридично значима подія на рівні ООН, в ході якої її учасники розглядали питання використання та виснаження ресурсів, хоча її турбота була спрямована на аналіз впливу на економічний і соціальний розвиток.
1972	У Стокгольмі відбулася перша Міжнародна конференція ООН з питань навколишнього середовища, відома як Перший саміт Землі.
1979	Перша Всесвітня кліматична конференція в Женеві.
1983	Створено Комісію ООН з навколишнього середовища та розвитку.
1986	Занепокоєння щодо зміни клімату вперше було висловлено у Четвертій програмі дій з навколишнього середовища (1987–1992 рр.), зокрема щодо використання викопного палива, накопичення рівнів вуглекислого газу в атмосфері та «парникового ефекту».
1987	Схвалено Монреальський протокол для захисту озонового шару.
1988	Створено Міжурядову групу експертів зі зміни клімату (МГЕЗК).
1990	МГЕЗК публікує перший звіт, який науково підтверджує докази зміни клімату.
1992	У Ріо-де-Жанейро відбувся Саміт Землі, на якому було прийнято Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату. Країни, які підписали Рамкову конвенцію, зобов'язуються вжити заходів для пом'якшення викидів газів, що є причиною глобального потепління.
1993	У п'ятій програмі дій з навколишнього середовища (1993–2000 рр.) серед оновлених пріоритетних цілей з'явилися зобов'язання забезпечити активну участь ЄС в процесі зміцнення Рамкової конвенції про зміну клімату
1995	У Берліні відбулася перша Конференція сторін (COP1). Присутні країни погоджуються зустрічатися раз на рік для моніторингу та контролю глобального потепління та скорочення викидів парникових газів.
1996	COP2 (Женева) визнає необхідність встановлення юридично обов'язкових кількісних цілей для обмеження викидів парникових газів промислово розвиненими країнами.
1997	Обов'язкові цілі щодо викидів (зменшення викидів кількох ПГ понад рівні 1990 р. між 2008 і 2012 рр.) встановлені для багатих країн із прийняттям Кіотського протоколу на COP3.
2002	ЄС одногосло ратифікує Кіотський протокол після його схвалення національними парламентами.
2005	Кіотський протокол набуває чинності, без ратифікації такими країнами, як США, Китай та Індія, незважаючи на те, що вони є найбільш забруднювальними країнами.
2009	На COP15 (Копенгаген) було погоджено утримати глобальне потепління нижче 2 °С, а найбільш розвинені країни взяли на себе зобов'язання щодо довгострокового фінансування країн, що розвиваються.
2010	На COP16 (Канкун) створено Зелений кліматичний фонд.
2011	Дорожню карту для глобальної угоди про скорочення викидів створено на COP17 (Дурхан).
2012	На COP18 (Доха) було погоджено продовжити зобов'язання Кіотського протоколу до 31 грудня 2020 року.
2015	Паризьку угоду (COP21) прийнято 195 країнами та ЄС з довгостроковою метою збереження глобального підвищення середньої температури значно нижче 2 °С, прагнучи обмежити підвищення до 1,5 °С. ООН також публікує Порядок денний із 17 цілей сталого розвитку (ЦСР) на період до 2030 року.
2019	Відбувся найдовший кліматичний саміт в історії (COP25, Мадрид), який заклав основу для скорочення шкідливих викидів і реагування на надзвичайну кліматичну ситуацію. Прийнято Європейську зелену угоду (The European Green Deal)
2021	На кліматичній конференції ООН у Глазго, COP26, майже 200 країн схвалили глобальну угоду про боротьбу зі зміною клімату, погодившись вживати подальших заходів для боротьби зі зміною клімату та допомоги вразливим країнам. Було взято зобов'язання розпочати поступову відмову від вугілля в усьому світі та обмежити глобальне потепління до 1,5 °С.
2021	Ухвалено Європейський кліматичний закон, що став першим спеціальним законодавчим актом ЄС для досягнення довгострокових кліматичних цілей, який чітко пов'язує кліматичну політику ЄС з Паризькою угодою та її цілями, а також пропонує спеціальну систему моніторингу прогресу. Створення Європейської наукової консультативної ради з питань зміни клімату.
2022	Прийнято Восьму програму дій з навколишнього середовища до 2030 р., де повторюються цілі ЄЗК відповідно до довгострокової мети «жити добре» в межах планети не пізніше 2050 р., згадуються стратегії та ініціативи ЄЗК, такі, як Стратегія ЄС з біорізноманіття до 2030 р., новий План дій економіки замкнутого циклу, Стратегія сталого використання хімічних речовин і План дій з нульового забруднення тощо. Восьма програма має на меті прискорити «зелений» перехід справедливим та інклюзивним шляхом до кліматично нейтральної, заснованої на відновлюваних джерелах енергії та конкурентоспроможної ресурсоефективної економіки, для чого мають бути залучені всі зацікавлені сторони на всіх рівнях управління, щоб забезпечити ефективне виконання законів ЄС про клімат.

У сфері кліматичної політики ЄС відзначається п'ять основних особливостей, які мають визначальний та довгостроковий характер [98; 99; 100]. Перша закономірність, яка виникла у зв'язку з історичними умовами та підходами до вирішення кліматичної проблеми, – це встановлення на рівні Євросоюзу нормативно визначених цілей щодо скорочення викидів з десятирічним інтервалом (таблиця 2).

У цій таблиці показано поступальний розвиток цілей ЄС щодо скорочення викидів ПГ, стан досягнень і додаткові заходи, необхідні для досягнення майбутніх цілей у цій сфері. Від середини 2000-х рр. такі цілі встановлювались Європейською радою, найвищою політичною інсти-

туцією ЄС, яка об'єднує глав держав і урядів країн-членів ЄС. Це відображає зростаючу політичну важливість і пріоритетність цього питання в ЄС, коли зміна клімату переміщується в політичному порядку денному від міністрів екології до найвищого політичного рівня – прем'єр-міністрів і навіть президентів [102]. Самі цільові показники були результатом наполегливої політичної дискусії та не обов'язково повністю відображали наукові рекомендації щодо справедливого внеску ЄС у глобальні зусилля зі зменшення наслідків кліматичної кризи [103].

Другою особливістю було те, що визначення й установлення таких цілей підтримувалося Європейською

Таблиця 2
Огляд цілей ЄС щодо скорочення викидів ПГ [101]

Цільовий рік	Мета (порівняно з рівнем 1990 року)	Статус
2000	Стабілізація викидів CO ₂	Досягнуто
2008–2012	Скорочення викидів ПГ на 8%	Досягнуто
2020	Скорочення викидів ПГ на 20%	Досягнуто
2030	Скорочення викидів ПГ на 40%	Досягнення очікується завдяки новим заходам
2030	Зменшення викидів ПГ на 55% (оновлена ціль, включаючи можливості видалення вуглецю)	Потрібні додаткові заходи
2040	Мета ще не запропонована	Заходи ще не запропоновані
2050	Кліматична нейтральність	Потрібні додаткові заходи

комісією, яка зазвичай пропонувала пакет імплементаційних законодавчих заходів, які були предметом переговорів між Європейським парламентом і Радою ЄС відповідно до звичайної процедури прийняття законодавчих рішень. Йдеться про ухвалення загальних програм дій з охорони довкілля, які спрямовують розвиток і координацію екологічної політики Союзу, а також забезпечують основу концепції сталого розвитку та дій щодо боротьби зі змінами клімату [104, 230]. Єврокомісія все більше покладалася на підхід з упровадження пакету відповідних політичних заходів: пропонування кількох законодавчих заходів разом, які потім обговорювалися одночасно [105]. Починаючи з 2000-х рр., ці пакети стратегій пропонувалися частіше та ставали дедалі складнішими, включаючи дедалі більшу кількість взаємопов'язаних питань для обговорення [106].

Третьою закономірністю стало посилення наголосу на інтегрованому підході в різних сферах політики, політичних стратегіях і в контексті багаторівневого управління, починаючи з інтегрованих підходів до кліматичної та енергетичної політики [107; 108; 109; 110]. Розширювані пакети законодавчих заходів здебільшого щільно пов'язували кліматичну та енергетичну політику (у 2000-х рр.), а потім клімат і землекористування, зміни у землекористуванні та лісове господарство, а також кліматичні та соціальні питання для досягнення справедливого переходу до кліматичної нейтральності.

Четверта закономірність полягає в тому, що основні заходи кліматичного управління ЄС (такі, як упровадження системи торгівлі викидами (ETS), відновлених джерел енергії, підходи щодо енергоефективності та спільного використання зусиль щодо скорочення викидів парникових газів між державами-членами тощо) залишалися центральними «стовпами» процесу, що залежить від шляху протягом послідовних раундів розробки політики. Однак відбулися зміни в масштабах прийнятих заходів і зміни в політичних підходах. Це пов'язано з другою та третьою особливостями кліматичної політики ЄС – збільшенням кількості заходів та інтеграцією політик, що також надають можливості для адаптованого поєднання жорсткої (юридично обов'язкової) та «м'якої» кліматичної політики, що є важливим з огляду на поєднання тенденцій централізації та децентралізації в управлінському механізмі ЄС у цілому [111; 112; 113; 114]. Певні помітні зміни також відбулися на рівні управління, на якому реалізовувалась політика. Наприклад, розподіл квот на викиди було вилучено з рук держав-членів, а ETS стала централізованою на рівні ЄС після першого перегляду Дирек-

тиви про ETS у 2009 р. [115] Іншим прикладом є перехід від обов'язкових національних цілей для держав-членів щодо досягнення певної частки відновлюваної енергії до 2020 р. до спільної цілі ЄС щодо відновлюваної енергії до 2030 р., яка є обов'язковою лише на рівні ЄС і до якої країни-члени визначають свої відповідні внески на національному рівні.

П'ятою особливістю кліматичної політики та управління ЄС є переважна зосередженість ЄС на пом'якшенні клімату та тривалі нехтування зусиллями з адаптації. Політика з пом'якшення клімату була основною діяльністю ЄС, тим часом як адаптація була залишена в руках держав-членів і розглядалася як питання, що має вирішуватися на рівні національних урядів. Це «нехтування адаптацією» на рівні ЄС відображається, наприклад, в обмеженому законодавстві ЄС щодо адаптації до клімату або офіційних способах інтеграції адаптації до зміни клімату в ключові сфери економічної політики (торгівля та фінанси) [116]. Однак, оскільки зусилля щодо пом'якшення наслідків у всьому світі залишаються недостатніми, а зміна клімату продовжується швидкими темпами, політика адаптації стала ще більш актуальною, а отже, стала ключовою частиною необхідної кліматичної політики ЄС у цілому [117; 118; 119].

Висновки. Зусилля ЄС щодо клімату значно просунулися з 1990-х років. Зараз ЄС має один із найрозвиненіших портфелів кліматичної політики у світі та успішно скоротив свої викиди ПГ. Тим не менш, він також довгий час перебував у циклі неадекватних дій, що вимагало повторного перегляду кліматичних цілей і кліматичної політики. У той час як шлях до побудови комплексної кліматичної політики в ЄС розпочався в 1990-х рр., вона оформилася як окремий напрям екологічної політики приблизно в 2000 р., коли було схвалено Кіотський протокол.

На сьогодні ЄС є безперечним лідером у впровадженні низьковуглецевих та енергоефективних технологій як у нових секторах, таких як відновлювана енергетика, так і в більш традиційних промислових секторах, таких як автомобільна, хімічна та металургійна промисловість. Важливо, що ЄС є світовим лідером за кількістю зареєстрованих патентів на низьковуглецеві технології. Інтеграція кліматичного виміру в розробку політики економічного значення, такої як енергетика, транспорт, промисловість або регіональний розвиток, мала вирішальне значення. Це важливо на всіх рівнях: ЄС, національному та місцевому.

Підприємства вимагають стабільного регуляторного середовища, спрямованого на довгострокові структурні зміни, а не на короткострокові політичні втручання та регуляторні зміни. Ось чому європейські лідери вже прийняли рішення про рамки кліматичної та енергетичної політики на 2030 рік, підтверджуючи та прискорюючи існуючу тенденцію до декарбонізації та роблячи наголос на сильнішому обмеженні вуглецю, а також на відновлених джерелах енергії та високоенергоефективному обладнанні. Ландшафт кліматичної політики продовжує стрімко змінювати ставлення до зміни клімату на рівні європейських структур влади, політичних еліт та громадськості. Очільники ЄС намагаються розвивати цю політику, спираючись на набутий досвід та змінні обставини, прагнучи забезпечити максимальну передбачуваність цієї політики для підприємців та споживачів. Для консолідації зусиль у сфері кліматичної політики потрібен час, і слід очікувати подальшого перегляду більшої частини кліматичного права ЄС найближчим часом.

При цьому європейські інституції докладають багато зусиль, щоб покращити підготовку кліматичної політики ЄС шляхом систематичної оцінки витрат, вигод і ефектів розподілу тягаря відповідальності. ЄС накопичив значний досвід у диференціації зусиль між різними державами-членами ЄС, щоб забезпечити справедливість у здійсненні кліматичної політики та мінімізації її соціальної «ціни». Міркування щодо економічної ефективності та гнучкості

впровадження такої політики наразі є ключовими в більшості європейських держав і на рівні ЄС в цілому.

Порівнюючи з попереднім періодом, ми бачимо збереження кількох попередніх моделей кліматичної політики та управління ЄС з 2019 р., також були певні розриви з минулим. Вони включають інституційні та політичні аспекти, особливо навколо цільових дискусій, значного розширення комплексного підходу та зусиль щодо просування політики адаптації до зміни клімату. Ці розриви також виявляють напругу та виклики в управлінні кліматом ЄС у рамках ЄЗК, які також можуть впливати з формування ЄЗК як стратегії зростання ЄС. Таке оформлення може обмежити реальний трансформаційний потенціал ЄЗК у напрямку справедливого переходу та може приховати ширші проблеми, пов'язані з узгодженістю з іншими екологічними проблемами.

Сам факт того, що ЄС зараз має один із найповніших і амбітних наборів кліматичних політик у світі, можна вважати важливим еколого-правовим та політико-інституційним досягненням. Проте предметом дискусій залишається

питання, чи ця політика забезпечує досягнення цілей, які вони мають намір реалізувати. Загалом, ЄС у цілому добре рухається по шляху досягнення цілей кліматичної політики, задекларованих в ЄЗК та ЄКЗ. Однак тенденції, які відслідковує Європейське агентство з навколишнього середовища, чітко показують, що існуюча політична основа є недостатньою і що поточні зусилля щодо зміни клімату необхідно активізувати, щоб досягти більш амбітної середньострокової цілі щодо скорочення викидів парникових газів на 40% до 2030 р. Ситуація викликає ще більше занепокоєння щодо довгострокової цілі на 2050 р., оскільки ЄС наразі не на шляху до скорочення на 80–95%, не кажучи вже про нульові чисті викиди – до середини XXI ст. Щоб досягти цієї мети, необхідно значно активізувати зусилля щодо реагування на зміну клімату. Проте пошук цього довгострокового рішення виявляється надзвичайно складним, оскільки часто вимагає фундаментальних змін у поточних моделях виробництва та споживання, а отже, у виборі інвестицій, політичних практиках і правових нормах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардіна О. Зміна клімату як центральне питання міжнародно-правового співробітництва. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 4. С. 120–122.
2. Gough I. Climate change and sustainable welfare: the centrality of human needs. *Cambridge Journal of Economics*. 2015. Vol. 39. № 5. P. 245–264.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 р. № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2019, № 9, ст. 50.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 212.
5. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text (дата звернення: 29.09.2024).
6. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 09.05.1992 р. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 29.09.2024).
7. Паризька Угода про зміну клімату від 12.12.2015. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#top (дата звернення: 29.09.2024).
8. Полич В.П. Правові засади боротьби зі зміною клімату в праві Європейського Союзу: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2022. 265 с.
9. Максимова І. Інтеграція кліматичних політик України та ЄС на засадах діджиталізації. *Журнал європейської економіки*. 2023. Т. 22. № 1 (84). С. 94–110.
10. Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 р. № 483-р. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#n183> (дата звернення: 29.09.2024).
11. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України. URL: <https://dixigroup.org/storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf>. (дата звернення: 29.09.2024).
12. Полич В.П. Правові засади боротьби зі зміною клімату в праві Європейського Союзу: дис. ... д-ра філософії за спец. 293 «Міжнародне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2022. 265 с.
13. Claire Dupont, Brendan Moore, Elin Lerum Boasson, Viviane Gravey, Andrew Jordan, Paula Kivimaa, Kati Kulovesi, Caroline Kuzemko, Sebastian Oberthür, Dmytro Panchuk, Jeffrey Rosamond, Diarmuid Torney, Jale Tosun, Ingmar von Homeyer. Three decades of EU climate policy: Racing toward climate neutrality? *Wiley interdisciplinary reviews: Climate Change*. 2023. Vol. 15. № 7. P. e863.
14. Manners I. The constitutive nature of values, images and principles in the European Union. In: S. Lucarelli, I. Manners (eds.). *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London and New York: Routledge, 2006. P. 19–41.
15. Böhlinger C. Two decades of European climate policy: A critical appraisal. *Review of Environmental Economics and Policy*. 2014. Vol. 8. № 1. P. 1–17.
16. Dupont, C., Oberthür S., & Biedenkopf K. Climate change: Adapting to evolving internal and external dynamics. In: Adelle C., Biedenkopf K., & Torney D. (Eds.). *European Union external environmental policy: Rules, regulation and governance beyond borders*. London, U.K.: Palgrave Macmillan, 2018. P. 105–124.
17. Schreurs, M., & Tiberghien Y. Multi-level reinforcement: Explaining European Union leadership in climate change mitigation. *Global Environmental Politics*. 2007. Vol. 7. № 4. P. 19–46.
18. Bäckstrand K., & Elgström O. The EU's role in climate change negotiations: From leader to 'leadiator'. *Journal of European Public Policy*. 2013. Vol. 20. № 10. P. 1369–1386.
19. Oberthür S., & Dupont C. The European Union's international climate leadership: Towards a grand climate strategy? *Journal of European Public Policy*. 2021. Vol. 28. № 7. P. 1095–1114.
20. Torney D. Follow the leader? Conceptualising the relationship between leaders and followers in polycentric climate governance. *Environmental Politics*. 2019. Vol. 28. № 1. P. 167–186.
21. Wurzel R.K.W., Liefferink D., & Torney D. Pioneers, leaders and followers in multilevel and polycentric climate governance. *Environmental Politics*. 2019. Vol. 28. № 1. P. 1–21.
22. Dubash N.K. Revisiting climate ambition: The case for prioritizing current action over future intent. *WIREs Climate Change*. 2020. Vol. 11. № 1. P. e622.
23. ESABCC. (2023). Scientific advice for the determination of an EU-wide 2040 climate target and a greenhouse gas budget for 2030–2050. European Scientific Advisory Board on Climate Change. URL: <https://climate-advisory-board.europa.eu/reports-and-publications/scientific-advice-for-the-determination-of-an-eu-wide-2040-climate-target-and-a-greenhouse-gas-budget-for-2030-2050.pdf/@display-file/file> (дата звернення: 29.09.2024).
24. Friman M., & Strandberg G. Historical responsibility for climate change: Science and the science-policy interface. *WIREs Climate Change*. 2014. Vol. 5. P. 297–316.

25. Gheuens, J., & Oberthür, S. EU climate and energy policy: How myopic is it? *Politics and Governance*. 2021. Vol. 9. № 3. P. 337–347.
26. IPCC. (2023). *AR6 synthesis report*. Intergovernmental Panel on Climate Change. URL: <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>.
27. Dubash N.K. Revisiting climate ambition: The case for prioritizing current action over future intent. *WIREs Climate Change*. 2020. Vol. 11. № 1. P. e622.
28. Gheuens J., & Oberthür S. EU climate and energy policy: How myopic is it? *Politics and Governance*. 2021. Vol. 9. № 3. P. 337–347.
29. The closing window: Climate crisis calls for rapid transformation of societies. UN report, 2022. URL: [file:///C:/Users/Asus/Downloads/EGR2022%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/EGR2022%20(1).pdf).
30. Nascimento L., Kuramochi T., Iacobuta G., den Elzen M., Fekete H., Weishaupt M., ... & Höhne N. Twenty years of climate policy: G20 coverage and gaps. *Climate policy*. 2022. Vol. 22. № 2. P. 158–174.
31. Wendler F. (2022). Contesting the European Union in a changing climate: policy narratives and the justification of supranational governance. *Journal of Contemporary European Studies*. 2022. Vol. 30. № 1. P. 67–83.
32. Dupont C., Oberthür S., & von Homeyer I. The Covid-19 crisis: A critical juncture for EU climate policy development? *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42. № 8. P. 1095–1110.
33. Kulovesi K., & Oberthür S. Assessing the EU's 2030 climate and energy policy framework: Incremental change toward radical transformation? *Review of European, Comparative and International Environmental Law*. 2020. Vol. 29. № 2. P. 151–166.
34. European Commission. (2019). *The European Green Deal*. COM(2019)640. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF.
35. Бучин М.А. Роль ЄС у боротьбі зі зміною клімату на планеті. *Політикус*. 2023. Вип. 6. С. 70–74.
36. Максимова І. Інтеграція кліматичних політик України та ЄС на засадах діджиталізації. *Журнал європейської економіки*. 2023. Т. 22. № 1 (84). С. 94–110.
37. Гуцалюк В. Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні. *Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, Issue 1. P. 38–47.
38. Гуцалюк В. Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні. *Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, Issue 1. P. 38–47.
39. Гуцалюк В. Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні. *Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, Issue 1. P. 38–47.
40. Halushkina T. P., Zhemba A. I., & Sernytska K. V. Екологічна політика України в контексті глобальних кліматичних викликів. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*. 2018. Vol. 4. № 84. P. 248-258.
41. Івасечко О. Я., Мельник Б. П. Стратегія кліматичної політики «Green Deal»: особливості імплементації у ЄС та в Україні. *Регіональні студії*. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». Вип. 26. 2021. С.43-48.
42. Максимова І. Інтеграція кліматичних політик України та ЄС на засадах діджиталізації. *Журнал європейської економіки*. 2023. Т. 22. № 1 (84). С. 94–110.
43. Jordan A., D. Huitema, and H. van Asselt Climate change policy in the European Union: an introduction. In: A. Jordan, D. Huitema, F. Berkhout, H. van Asselt, and T. Rayner (Eds.), *Climate Change Policy in the European Union: Confronting the Dilemmas of Mitigation and Adaptation?* Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 3–26.
44. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу: монографія / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; за ред. І. В. Яковюка. Київ: Ред. журн. "Право України", 2012. 208 с.
45. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія. Харків: Право, 2013. 760 с.
46. Денисов В., Фалалеева Л. Наднаціональність як правова реальність міжнародної інтеграції. *Право України*. 2018. № 1. С. 214-231.
47. Rayner T. and A. Jordan Climate change policy in the European Union. In: H. Von Storch (Ed.), *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science*. Oxford: Oxford University Press, 2016. P. 1–31.
48. Tomášek M., Šmejkal V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с.
49. Vogler J. The European Union as a global environmental policy actor: climate change. In: R. Wurzel and J. Connelly (Eds.), *The European Union as a Leader in International Climate Change Politics*. London: Routledge, 2010. P. 21–37.
50. Mickwitz P. Policy evaluation. In: A. Jordan and V. Gravey (Eds.), *Environmental Policy in the EU: Actors, Institutions and Processes. Fourth Edition*. London: Routledge-Earthscan, 2021. P. 241–258.
51. Wallace H., M. Pollack, and A. Young. Policy-Making in the European Union. Seventh Edition. Oxford: Oxford University Press, 2015. 574 p.
52. Tomášek M., Šmejkal V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с.
53. Krämer L. The Court of Justice of the EU. In: A. Jordan and V. Gravey (Eds.), *Environmental Policy in the EU. Fourth Edition*. Taylor and Francis, London, 2021. P. 334–354.
54. Benson A. and A. Jordan Environmental politics in multi-level governance systems. In: C. Okereke (Ed.), *The Politics of the Environment: A Survey*. London: Routledge, 2008. P. 87–100.
55. Delreux T. The EU in international environmental negotiations. In: A.J. Jordan and V. Gravey (Eds.), *Environmental Policy in the EU. Fourth Edition*. London: Taylor and Francis, 2021. P. 259–276.
56. Szulecki K. and K. Westphal. The cardinal sins of European energy policy: nongovernance in an uncertain global landscape. *Global Policy*. 2014. Vol. 5. № 1. P. 38–51.
57. Woerdman, E., M. Roggenkamp, and M. Holwerda (Eds.) *Essential EU Climate Law*. Second Edition. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2021. 320 p.
58. De Wilde P., Leopold A., Schmidtke H. Introduction: The differentiated politicisation of European governance. *West European Politics*, 2018. Vol. 39. № 1. P. 3–22.
59. Hay C. Why we hate politics. Polity Press, 2007. 200 p.
60. Kuzemko C. The energy security-climate nexus: Institutional change in the UK and beyond. Palgrave Macmillan, 2013. 252 p.
61. Hofmann A. Making EU environmental policy more legitimate? In: A.J. Jordan and V. Gravey (Eds.), *Environmental Policy in the EU. Fourth Edition*. London: Taylor and Francis, 2021. P. 317–333.
62. Buchan D. and M. Keay. Europe's Long Energy Journey. Oxford: Oxford University Press, 2005. 256 p.
63. Szarka J. Climate challenges, ecological modernization, and technological forcing: policy lessons from a comparative US-EU Analysis. *Global Environmental Politics*. 2012. Vol. 12. № 2. P. 87–109.
64. Tomášek, M., Šmejkal, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с.
65. Tomášek, M., Šmejkal, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с.
66. Stoczkiwicz M. The climate policy of the European Union from the Framework Convention to the Paris Agreement, *Journal of European Environmental & Planning Law*. 2018. Vol. 15. P. 42–68.

67. European Commission (2019). The European Green Deal. COM (2019) 640 final. Brussels: European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (дата звернення: 29.09.2024).
68. Гуцалюк В. Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні. *Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, Issue 1. P. 38–47.
69. Delbeke, J., & Vis P. Editors' introduction. In: J. Delbeke & P. Vis (Eds.), *EU climate policy explained*. Abingdon, U.K.: Routledge, 2015. P. 1–4.
70. Oberthür S., Roche Kelly C. EU leadership in international climate policy: Achievements and challenges. *The International Spectator*. 2008. Vol. 45. № 3. P. 35–50.
71. Schreurs M., Tiberghien Y. Multi-level reinforcement: Explaining European Union leadership in climate change mitigation. *Global Environmental Politics*. 2007. Vol. 7. № 4. P. 19–46.
72. Vogler J. The European contribution to global environmental governance. *International Affairs*. 2005. Vol. 81. № 4. P. 835–850.
73. Wurzel R., Connolly J. (Eds.). *The European Union in international climate change politics: Still taking the lead?* Abingdon, U.K.: Routledge, 2017. 336 p.
74. Parker C., Karlsson C. Climate change and the European Union's leadership moment: An inconvenient truth? *Journal of Common Market Studies*. 2010. Vol. 48. № 4. P. 923–943.
75. Fischer S., Geden O. The changing role of international negotiations in EU climate policy. *International Spectator*. 2015. Vol. 50. № 1. P. 1–7.
76. Parker C., Karlsson C. Climate change and the European Union's leadership moment: An inconvenient truth? *Journal of Common Market Studies*. 2010. Vol. 48. № 4. P. 923–943.
77. Parker C., Karlsson C., Hjerpe M. Assessing the European Union's global climate change leadership: From Copenhagen to the Paris Agreement. *Journal of European Integration*. 2017. Vol. 39. № 2. P. 239–252.
78. Bodansky D. The Copenhagen climate conference: A postmortem. *American Journal of International Law*. 2010. Vol. 104. № 1. P. 230–240.
79. Falkner R., Stephan H., Vogler J. International climate policy after Copenhagen: Toward a "building blocks" approach. *Global Policy*. 2010. Vol. 1. № 3. P. 252–262.
80. Матюшина О. В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 226-232.
81. Oberthür S., Pallemmaerts M. The EU's internal and external climate policies: *An historical overview*. In: S. Oberthür & M. Pallemmaerts (Eds.), *The new climate politics of the European Union*. Brussels, Belgium: VUB Press, 2010. P. 27-63.
82. Полич В.П. Правові засади боротьби зі зміною клімату в праві Європейського Союзу : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2022. 265 с.
83. A new strategic agenda for the EU 2019-2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/> (дата звернення: 29.09.2024).
84. European Parliament. (2020, 15 January). European Green Deal. European Parliament. 2019/2956(RSP). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0005_EN.html (дата звернення: 29.09.2024).
85. Claeys G., Tagliapietra S., Zachmann G. How to make the European Green Deal work. Policy Contribution Bruegel Institute, November 13. URL: <https://www.bruegel.org/2019/11/how-to-make-the-european-green-deal-work/> (дата звернення: 29.09.2024).
86. Haines A., Scheelbeek P. European Green Deal: a major opportunity for health improvement. *The Lancet*. 2020. Vol. 395. P. 1327–1329.
87. Pianta M., Lucchese M. Rethinking the European Green Deal: an industrial policy for a just transition in Europe. *Rev Radic Polit Econ*. 2020. Vol. 52. P. 633–641.
88. Eckert E., Kovalevska O. Sustainability in the European Union: analyzing the Discourse of the European Green Deal. *J Risk Financ Manag*. 2021. Vol. 14. № 2. URL: <https://www.mdpi.com/1911-8074/14/2/80> (дата звернення: 29.09.2024).
89. Матюшина О. В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 226-232.
90. European Commission (2019). Communication from the commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (дата звернення: 29.09.2024).
91. Zorpas AA. Strategy development in the framework of waste management. *Sci Total Environ*. 2020. Vol. 716. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0048969720305982> (дата звернення: 29.09.2024).
92. Schoenmaker D. Greening monetary policy. *Climate Policy*. 2021. Vol. 21. P. 581–592.
93. Brodny J., Tutak M. The comparative assessment of sustainable energy security in the Visegrad countries. A 10-year perspective. *J Clean Prod*. 2021. Vol. 317. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652621026391>.
94. Mock P, Diaz S. Pathways to decarbonization: the European passenger car market in the years 2021–2035. *Communications*. 2021. Vol. 49. P. 847129–848102.
95. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / [С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко] ; за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ: НІСД, 2022. 95 с.
96. Cifuentes-Faura J. European Union policies and their role in combating climate change over the years. *Air Qual Atmos Health*. 2022. Vol. 15. № 8. P. 1333–1340.
97. Матюшина О.В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 226–232.
98. Damro C., MacKenzie D. The European Union and the politics of multi-level climate governance. In H. Compston (Ed.), *Turning down the heat: The politics of climate policy in affluent democracies*. Palgrave MacMillan, 2008. P. 65–84.
99. Jordan A., Rayner T. The evolution of climate policy in the European Union: An historical overview. In: A. Jordan, D. Huitema, H. Asselt, T. Rayner, & F. Berkhout (Eds.), *Climate change policy in the European Union: Confronting the dilemmas of mitigation and adaptation?* Cambridge University Press, 2010. P. 52–80.
100. Kulovesi K., Oberthür S. Assessing the EU's 2030 climate and energy policy framework: Incremental change toward radical transformation? *Review of European, Comparative and International Environmental Law*. 2020. Vol. 29. № 2. P. 151–166.
101. Claire Dupont, Brendan Moore, Elin Lerum Boasson, Viviane Gravey, Andrew Jordan, Paula Kivimaa, Kati Kulovesi, Caroline Kuzemko, Sebastian Oberthür, Dmytro Panchuk, Jeffrey Rosamond, Diarmuid Torney, Jale Tosun, Ingmar von Homeyer. Three decades of EU climate policy: Racing toward climate neutrality? Volume 15, Issue 1. URL: <https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wcc.863> (дата звернення: 29.09.2024).
102. Dupont C. The EU's collective securitization of climate change. *West European Politics*. 2019. Vol. 42. № 2. P. 369–390.
103. Boasson E. L., Wettstad J. EU climate policy: Industry, policy innovation and external environment. Ashgate, 2013. 236 p.
104. Матюшина О. В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 226-232. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.46>
105. Boasson E. L., Wettstad J. EU climate policy: Industry, policy innovation and external environment. Ashgate, 2013. 236 p.
106. Hurka S., Haag M., Kaplaner C. Policy complexity in the European Union, 1993-today: Introducing the EUPLEX dataset. *Journal of European Public Policy*. 2021. Vol. 29. № 9. P. 1512–1527.

107. Dupont C. Climate policy integration into EU energy policy: Progress and prospects. Routledge, 2016. 193 p.
108. Jordan A., van Asselt H., Berkhout F., Huitea D., Rayner T. Understanding the paradoxes of multi-level governing: Climate change policy in the European Union. *Global Environmental Politics*. 2012. Vol. 12. № 2. P. 43–66.
109. Kivimaa P., Lukkarinen J., Lazarevic D. Analysis of COVID-19 recovery and resilience policy in Finland: A transformative policy mix approach. *Science and Public Policy*. 2023. Vol. 50. № 4. P. 681–694.
110. Rietig K. Multilevel reinforcing dynamics: Global climate governance and European renewable energy policy. *Public Administration*. 2021. Vol. 99. № 1. P. 55–71.
111. Knodt M., Ringel M., Mueller R. «Harder» soft governance in the European Energy Union. *Journal of Environmental Policy & Planning*. 2021. Vol. 22. № 6. P. 761–774.
112. Moore B., Benson D., Jordan A., Wurzel R.K.W., Zito A. Governing with multiple policy instruments? In: A. Jordan & V. Gravey (Eds.), *Environmental policy in the EU: Actors, institutions and processes*. 4th ed. Routledge, 2021. P. 299–316.
113. Oberthür S. Hard or soft governance? The EU's climate and energy policy framework for 2030. *Politics and Governance*. 2019. Vol. 7. № 1. P. 17–27.
114. Oberthür S., von Homeyer I. From emissions trading to the European Green Deal: The evolution of the climate policy mix and climate policy integration in the EU. *Journal of European Public Policy*. 2023. Vol. 30. № 3. P. 445–468.
115. Wettestad J., Eikeland P.O., Nilsson M. EU climate and energy policy: A hesitant supranational turn? *Global Environmental Politics*. 2012. Vol. 12. № 2. P. 67–86.
116. Pitzen S., Mosoni C., Kivimaa P., Hildén M. Integration and coherence of climate adaptation policy with finance and trade policies. H2020 Cascades Project, Deliverable D6.2. 2020. URL: <https://www.pik-potsdam.de/en/institute/departments/climate-resilience/conferences/cross-border-risk-conference/themes-and-sessions/pitzen-hilden-policy-coherence-session8.pdf>. (дата звернення: 29.09.2024).
117. Candel J.J.L., Princen S., Biesbroek R. Patterns of coordination in the European Commission: An analysis of interservice consultations around climate change adaptation policy (2007–2018). *Journal of European Public Policy*. 2023. Vol. 30. № 1. P. 104–127.
118. Groen L., Alexander M., King J.P., Jager N.W., Huitea D. Re-examining policy stability in climate adaptation through a lock-in perspective. *Journal of European Public Policy*. 2023. Vol. 30. № 3. P. 488–512.
119. Rayner T., Jordan A. The European Union: The polycentric climate policy leader? *WIREs Climate Change*. 2013. Vol. 4. № 2. P. 75–90.